

חקירה הדדית

תוכנית משותפת למחקר בין־דתי נפתחה באוניברסיטת קיימברידג' ובאוניברסיטת תל־אביב. הקשר בין הדתות המונותיאיסטיות עשוי להיות מפתח להשפעה ציבורית רחבה • יאיר שלג

שעת אחר־צהריים קיצית באוניברסיטת תל־אביב. בחדר קטן, עם מזגן שבקושי מורגש, רחוסים כמה עשרות מלומדים מרחבי העולם לדיאלוג על מסירות נפש דתית ביהדות, בנצרות ובאסלאם. בחלל האוויר נידונים זה לצד זה עקדת יצחק, רבי עקיבא, ישו הנוצרי ותפיסת "מסירות הנפש" של הלוחמים השיעים במלחמת איראן־עיראק. הדיאלוג הזה הוא חלק מסמינר בן שלושה ימים על מלחמות קודש בשלוש "הדתות האברהמיות", כפי שהן מכונות כאן, הסמינר כולו, שהתקיים לפני שבועות אחדים, מהווה אירוע השקה לתוכנית אקדמית חדשה ללימוד הזיקה ההיסטורית והרעיונית בין שלוש הדתות – תוכנית משותפת לאוניברסיטת קיימברידג' בבריטניה ולאוניברסיטת תל־אביב.

מדובר בתוכנית שאפתנית מאוד: לימודים מקבילים בשתי האוניברסיטאות, הקמת כתבי עת אקדמי וקיום כנס בינלאומי שנתי כדוגמת הכנס הנוכחי. הכנס, אנגב, אמור להתקיים באופן קבוע בתל־אביב, במה שפרופ' מנחם פיש, המוביל הישראלי של התוכנית, מכנה "מסע שנתי של עלייה לרגל לארץ הקודש. בגלל שזו ארץ הקודש הגיוני שהוועידה תתכנס בכל שנה כאן, בישראל".

ספר תורה בלבוש כומר

פרופ' סיימון גולדהיל מקיימברידג', השותף הבריטי להובלת התוכנית, מרגיש שבניגוד לתוכניות אקדמיות אחרות למחקר בין־דתי, המתמקדות ברעיונות המשותפים לשלוש הדתות, "הכוונה בתוכנית שלנו היא לא למחקר משווה של הרעיונות הדתיים, אלא למחקר היסטורי ועכשווי של הזיקות וההשפעות ההדדיות. הרעיון הוא שאינך יכול ללמוד בריציות אף אחת משלוש הדתות בלי ללמוד את זיקתה לדתות האחרות, ואם אתה מנסה לעשות זאת אתה מסיים במסקנות מוטעות מבחינה היסטורית ובעייתיות מבחינה פוליטית".

כדוגמה לכך הוא מציין את "הרעיון שהאסלאם התפתח 'באופן טהור', מבלי שום זיקה ליהדות ולנצרות, בשעה שלמחקר ברור שזה לא כך. קח את יחסי יהודים־מוסלמים

נוצרים בספרד של ימי הביניים, שם בני שלוש הדתות נלחמו לא פעם להרוג זה את זה ובכל זאת חיו מתוך השפעה הדדית עמוקה. בלי ההבנה של ההשפעה הזו אי־אפשר להבין ברצינות לא את הרמב"ם, וגם לא את הספרות המוסלמית והנוצרית שנכתבה באותה תקופה". פיש מביא גם דוגמה עכשווית לזיקה שבין היהדות והאסלאם: "בשנים האחרונות, כשאתה יורד מירושלים, אתה רואה לא פעם בצדי הדרך אנשים שיוצאים מהרכב ומתפללים מנחה. זה לא היה קיים בעבר. לרעתי, זה נובע מ'קנאה דתית' של יהודים במוסלמים שמתפללים בחוץ, מין צורך להראות ש'גם אנחנו לא מהססים לעשות זאת'. הרי האנשים האלה שמתפללים בחוץ עזבו את המשרד שלהם רבע שעה קודם, והם יודעים מתי מסתיים זמן מנחה. אבל נוצר איזה צורך להפגין את הדתיות שלך גם בחוץ. או דוגמה אחרת: יש לנו קולגה מהרווארד, קימברלי פאטרן, שהייתה אנגליקנית אבל המירה את זהותה הדתית ליוונית־אורתודוקסית. היא התארחת אצלנו בשבת, ובבוקר ביקשה ללכת לבית־כנסת כדי לראות מקרוב איך נראה ספר תורה. אחרי התפילה היא אמרה לי: אתה יודע שספר התורה שלכם 'לבוש' כמו הכמרים שלנו? אם היא לא הייתה אומרת לי את זה כמובן שמעולם לא הייתי מבחין בכך. זו המשמעות של שיחה בין שני אנשים שמדברים מעבר לגבולות של הדתות שהם משתייכים אליהן". פיש מספר שהוא מודע כבר שנים ארוכות למשמעות ההשפעה הבין־דתית, גם בזכות הסמינר התיאולוגי השנתי שהוא מנהל במכון הרטמן בירושלים (שם הוא מכהן כעמית מחקר), המיועד לאנשי דת מדתות שונות: "אחרי עשרים שנה שבהן אני משתתף בכנסים כאלה אני יודע שאיננו יכולים לקרוא אפילו את התלמוד לבדנו. כשהחבר הדומיניקני שלי יושב איתי לחברותא בתלמוד, הוא מזהה מיד את הטון האנטי־נוצרי הפולמי של הטקסט שאני מעולם לא הבחנתי בו. ההשפעה ההדדית נוגעת לכל היבט של הדת – טקסטים, תפילות, פילוסופיה. כל אספקט של החיים הדתיים מועשר על־ידי הבנת הזיקה הבין־דתית".

צרכים משותפים

התוכנית נולדה מתוך היכרות ארוכת שנים בין גולדהיל ופיש, אבל גם מתוך הכרה של אנשי שני המוסדות שאף אחד מהם לא יכול להפעיל תוכנית כזו לבדו: לתל־אביב אין המומחים הנדרשים באסלאם ובנצרות, ומתברר שגם בקיימברידג' זקוקים למומחים ביהדות הנמצאים בתל־אביב. כמו שאומר גולדהיל: "בחרנו באוניברסיטת תל־אביב לשיתוף הפעולה הזה, משום שיש כאן ריכוז של מומחים במדעי היהדות שלא מצאנו כמותו בשום מקום אחר. זו קבוצה של אנשים שיש לה לא רק הידע המקצועי, אלא גם הפתיחות המחשבתית הנדרשת לפרויקט כזה. גם מבחינת הזיקה בין שתי קבוצות הסטודנטים, בבריטניה ובישראל, הרעיון הוא ששני הצדדים ירוויחו: טוב בשבילנו לקבל דם חדש ורעיונות חדשים, וטוב בשביל הסטודנטים בתל־אביב להכיר איך אנחנו עושים את המחקר, עם הניסיון העצום והרף המחקרי הגבוה שלנו".

ברוח זו, שיתוף הפעולה בין המוסדות אמור להכיל לא רק הסתייעות של כל צד במומחים של האחר, אלא גם חיזוק המומחיות שלו בתחומים החסרים לו. כך, חלק מההסכם בין האוניברסיטאות קובע שאוניברסיטת תל־אביב תקצה כמה משרות חדשות למומחים ללימודי נצרות ואסלאם, ואילו אוניברסיטת קיימברידג' תקים "מרכז ללימודים יהודיים", שלא היה קיים בה עד היום.

על רקע זה מתבקשת כמובן השאלה מדוע נעדר מהתוכנית מוסד אקדמי שלישי, מוסלמי. גולדהיל אומר שהם לא חשו צורך בכך משום ש"כבר היום יש לנו בקיימברידג' הרבה מומחים לאסלאם. נדמה לי שאנחנו המקום המוביל בעולם בחקר האסלאם". ברור גם שהמעורבות של אוניברסיטת קיימברידג' מקלה על מעורבותם של חוקרים מוסלמים בפרויקט שבו שותפה אוניברסיטה מישראל: "ברור שיש חוקרים ערבים ומוסלמים שיהיה להם קל יותר להשתתף בתוכנית כזו בקיימברידג' מאשר בתל אביב". מהתיאור של הדרך שעשו שני המוסדות עד להקמת התוכנית, מתברר שגולדהיל נאלץ לעבור דרך ארוכה עד שזכה לאישור מראשי

קשה למצוא רבני קהילות שיהיו מעוניינים בלימוד הקוראן עם מוסלמים, או בלימוד טקסטים נוצריים, אך לא תוכל להבין לעומק את דתך שלך אם לא תבין את הדתות האחרות

ההעשרה הזו. הם הבעיה, לא הפתרון".
ההשפעה על אנשי הדת היא רק חלק מהכוונה של מעצבי התוכנית להשפיע גם על השיח הציבורי הרחב. בחזון המשותף שעיצבו גולדהיל, פיש וחבריהם מצוין שהתוכנית מיועדת להשפיע על היקפו ואיכותו של השיח הבידדתי גם באירופה וגם במזרח התיכון, כשתי זירות הזקוקות כיום מאוד לדיאלוג הזה. כדי לממש את הכוונה הזו, מתכוונים מעצבי התוכנית לא להסתפק בפי המחקר-אקדמי שלה, אלא גם ליצור לה מעטפת ציבורית רחבה: דיאלוגים בין אנשי דת מובילים, תוכניות להכשרת מורים, והטמעתה של התוכנית, או לפחות קורסים אחדים מתוכה, בתוכנית הלימודים של מחלקות שונות בקיימברידג'.

גולדהיל: "יש לנו תוכנית לטווח ארוך להשפיע לא רק על המחקר האקדמי ועל אנשי הדת, אלא גם על מעצבי דעת הקהל בעולם. לקיימברידג' מגיעים המון צעירים מוכשרים מרחבי העולם שמכשירים את עצמם לתפקידי הנהגה בארצותיהם באמצעות הלימודים אצלנו. אנחנו רוצים שגם הם ייחשפו לתוכנית הזו ולדיאלוג הבידדתי בכלל. כמוכן קשה לנחש מי יהיו בעתיד המנהיגים המובילים, אבל רבים מהם לומדים ממילא בקיימברידג' בתוכניות שונות, ונשתדל למשוך אותם גם לתוכנית שלנו. אנחנו מתכוונים ליצור נוכחות של התוכנית בלימודי ההיסטוריה הכללית בקיימברידג', כך שאנשים שלומדים היסטוריה אצלנו ואחר-כך אולי יהיו משפיעים בארצותיהם ייחשפו לדיאלוג הזה". □

אי אפשר להתעלם מההשפעות הפוליטיות. מימין: פרופ' סיימון גולדהיל מאוניברסיטת קיימברידג'. ופרופ' מנחם פיש מאוניברסיטת תל-אביב צילום: אריק סולטן

הנודע סטיבן הוקינג, בעצמו איש קיימברידג', אף ביטל לא מכבר את השתתפותו בוועידת הנשיא בשל החלטתו להצטרף לחרם האקדמי. גולדהיל אומר ש"אכן, הייתי צריך להתמודד עם אנשים שאמרו: עכשיו לא הזמן, עכשיו צריך להיות מאוד זהירים. כדי להשיג את האישור הייתי צריך לתכנן את צעדיי בקפידה, ולמצוא את הזמן שבו אנשים יהיו יותר פתוחים להשתכנע בנחיצות הפרויקט". פיש: "הסוג הזה של קשיים הוא רק עוד הוכחה לחשיבות התוכנית. כי מה שאנחנו באמת מנסים לעשות הוא שינוי הדרך שבה הדת נתפסת, לא רק על-ידי האקדמיה אלא גם על-ידי אנשי הדת עצמם. הרי זה לא סוד שקשה למצוא רבני קהילות שיהיו מעוניינים בלימוד הקוראן עם מוסלמים, או בלימוד טקסטים נוצריים מקודשים. זה נתפס כמשהו לא רלוונטי, בלתי חשוב לחיים הדתיים של הרבנים, אולי אפילו מפחיד. ומה שאנחנו מנסים להשיג זו ההבנה שלא תוכל להבין לעומק את דתך שלך אם לא תבין את הדתות האחרות ואת הזיקה שלהן לדתך".

איך תשפיע תוכנית אקדמית על עולמם של אנשי הדת? פיש: "דוב הסטודנטים שיסיימו את התוכנית הרי לא ייעשו בהכרח חוקרים אקדמיים אלא ימשיכו לכל תחומי החיים. סביר שיהיו ביניהם גם אנשי דת". גולדהיל: "ברגע שבו אנשים יבינו שהבנת הדיאלוג בין הדתות יכולה להעשיר את הבנתם לגבי הדת שלהם, ויכולה להעשיר את ההתנסות הדתית עצמה, אנחנו מאמינים שיהיו רבים שירצו להתנסות בתוכנית הזו. ברור שאנחנו צריכים לבנות על האנשים הסקרנים שרוצים להעשיר את הבנתם, לא על אלה שחוששים מן

המוסד שלו. בניגוד למה שאולי ניתן לצפות, הקושי האקדמי אפילו קדם לקושי הפוליטי. גולדהיל: "אישור של תוכנית כזו דרש התמודדות עם שתי הנחות אקדמיות שנגדן פעלנו: קודם כול, עם התחושה שדת בכלל היא נושא שצריך להישאר מחוץ לתחומה של אוניברסיטה חילונית. ועל זה אני אומר שצריך להכיר בכך שבכל מקום בעולם מקומה של הדת נמצא בעלייה, מלבד באוניברסיטאות במערב. אחרי-כך היה צריך לשכנע אנשים גם ברעיון של לימודים יהודיים הם תחום אקדמי בפני עצמו. כי אצל אקדמאים רבים אצלנו יש תחושה שהיהדות, כדת קטנה יחסית, היא לא דבר העומד בפני עצמו. אולי משהו שצריך להילמד אגב התקופה, נגיה לימודי ימי הביניים, אבל לא כתחום בפני עצמו. עד היום היו בבריטניה כמה מחלקות קטנות ללימודי יהדות בכמה אוניברסיטאות קטנות, אבל בקיימברידג', האוניברסיטה הטובה בעולם, לא הייתה מחלקה ללימודים יהודיים. יש אנשים שעושים בפועל עבודה מחקרית טובה, למשל בחקר הגניזה הקהירית [פרופ' שניאור-זלמן שכטר שמצא את הגניזה היה חוקר באוניברסיטת קיימברידג' ורוב האוסף שרכש נמצא עד היום באוניברסיטה הזו; י"ש], אבל התחום ככלל לא הוכר אצלנו עד היום".

לא מסתפקים במחקר

אי-אפשר להתעלם גם מהמשמעות הפוליטית של שיתוף הפעולה החדש, בוודאי בעידן שבו דווקא בבריטניה בוחנות אוניברסיטאות רבות את שאלת החרם האקדמי על ישראל. הפיזיקאי